

I ett samtal med Eckermann den 31 januari 1827 talade Goethe entusiastiskt om det han kallade Weltliteratur, världslitteratur: "Nationallitteraturen betyder i våra dagar inte mycket, det är världslitteraturen som nu inträtt", menade han. Tvärtemot vad som brukar hävdas myntade Goethe inte begreppet världslitteratur. Men det var han som gjorde det känt, i slutet av en särskilt fruktbar epok i Europas kulturhistoria då romantiskt stred mot nyklassiskt, folkligt mot aristokratiskt, internationellt mot nationellt. Vi lever fortfarande i efterklangen av den romantiska revolten och dess sprängningar av gränserna för tid och rum och för de litterära genererna – på liknande sätt som våra politiska demokratier är resultat av de amerikanska och franska revolutionerna.

I termen världslitteratur finns embryot till våra dagars mångkulturalism. Dörrar öppnades under det sena 1700-talet och tidiga 1800-talet mot litteraturer utanför Europa. Man översatte, läste och inspirerades av kinesiska, indiska, arabiska och persiska diktverk och författare. Goethe själv hade några år före sitt samtal med Eckermann förlöst av kontakten med en betydande icke-europeisk författare. I "Väst-östlig divan" från 1818 hade han tagit 1300-talsförfattaren Hafiz som källa för en serie fria omdiktningar av persiska original. "Divan" blev en pånyttfödelse av Goethe som poet, den är ett av de innerligaste, lyckligaste verken i den västerländska kulturen, enda motsvarigheten i Goethes samtid är väl några av Beethovens kammarverk. I Goethes diktsamling möter, som titeln anger, ett västerland ett österland. Europeiskt och icke-europeiskt smälter naturligt samman, som i följande rader, där det *gnomiska* (livsvisa) hos den sufiska poesin förenas med enkelheten hos vissa tyska psalmer och ordspråk:

*Noch ist es Tag, da rühre sich der Mann,
Die Nacht tritt ein, wo niemand wirken kann.*

Martin Tegen översätter: "Än är det dag, då handlar varje man! / Sen kommer natten, då man inte kan."

Men den morgonrodnad för det icke-europeiska som Goethe talar för invänder han själv strax emot. Han säger: "/.../ i vårt sökande efter det mönstergilla måste vi ständigt vända tillbaka till de gamla grekerna, i vilkas verk den sköna människan ständigt uppenbarar sig. Allt det övriga måste betraktas uteslutande historiskt, och det goda därur har vi att tillägna oss så gott vi det förmår."

S nart två sekel efter Goethe är det lätt att konstatera att Europa och de språk som har sina rötter där fortfarande utgör den litterära normen. Skarpare formulerat: Europas kulturer fungerar som ett försvarsverk mot de icke-europeiska. Västerlandets mångtusensåriga litterära kanon, förordad av Goethe och i nutiden värtaligt och vackert beskriven av Harold Bloom, är en strategi med syftet att stänga ute det som inte har sina rötter där. Den strategin har varit verksam i mer än 2000 år. De diktverk med icke-europeiska källor som haft genulin genomslagskraft hos oss går att räkna på ena handens fingrar: sagosamlingen "Tusen och en natt" (i Gallands franska översättning, den som enligt Borges ger startskottet till romantiken 1704), Montesquieus "Persiska brev", Goethes "Väst-östlig divan", Fitzgerallds Omar Khayyam-tolkningar, Nietzsches "Zarathustra". Inte många fler. Och det enda exemplet på icke-europeisk litteratur som avgränsande format Europa är från sent 300-tal: Hieronymus översättning till latin av de hebreiska texter som kom att utgöra kristendomens

Hermelins tolkningar är litterär alkemi

VÄRLDSLITTERATUR Översättaren och tilldiktaren Eric Hermelin sökte det mänskliga i all väsentlig litteratur, oberoende av nationalitet, religion, genre eller status. Hans böcker är originalverk i egen rätt.

Gamla testamentet. Att de omfattande, ofta mångtusensåriga litteraturerna på sanskrit, hindi och kinesiska, arabiska och persiska fortfarande är i stort sett okända i väst utanför specialistkretsar är enkelt att konstatera. Icke-europeisk dikt som inspirerar europeisk, genom tolkningar, omdiktningar, eller originalverk – Goethes "Divan" exemplifierar alla tre typerna – är fortfarande en sällsynthet.

En sådan sällsynthet är den poesi som skapades på svenska av årets troligtvis mest undanskymda författarjubilar: Eric Axel Hermelin (1860-1944).

Den 22 juni i år skulle denne uttolkare och tilldiktare av persisk, sufisk poesi ha fyllt 150 år. Hans märkliga gärning – ett fyrtiotal böcker under 35 år – är litterär alkemi. Liksom hos Goethe smälter öst och väst samman till en ny, unik helhet. Hermelin tolkar de sufiska diktarna Attar, Rumi, Sadi och åtskilliga andra, och tolkningarna, orimmade till skillnad från originalen, men rytmiskt och klangligt enastående konfulla, överskrider dikttolkningens genre. Hermelins texter är originalverk i egen rätt, med en mycket personlig stil, uppfinningsrik, ibland halsbrytande metaforik och talrika, oväntade paralleller till andra författare än de persiska. På en bibliskt inspirerad svenska blandar Hermelin högt och lågt; han gör utvinkningar till Koranen, Talmud och Bibeln; västerländsk populärlitteratur ställs sida vid sida med persisk mystik. Hans kultursyn är synkretistisk: det *mänskliga* står att finna i all väsentlig litteratur, oberoende av nationalitet, religion, genre, kulturstatus. Hermelins uppsåt är att frilägga de mönster av visdom som trotsar gränserna för kulturerna och konventionella smakomdömen. Att vara *vis* är för Hermelin att *visa*: det för oss alla gemensamma. I sin dikt utnyttjar Hermelin gång på gång språkets egen, inneboende kunskap, som när han skriver: "Att tala om sin egendom är att falla sin egen dom." Redan Goethe hade förordad en sådan närgranskning av orden i sina kommentarer till "Divan".

Det är i sin tro att de olika språken förlöser varandra, i en översättning kan förverkliga sanningar som originalet inte helt och fullt är medvetet om, som Hermelin är mer än en översättare. Hans hållning är poeters. Själv kallade han sig aldrig poet, han föredrog benämningarna översättare eller skriftställare. Hans syn på sig själv är inte sällan självutplånande. Vissa av sina böcker signerar han bara med initialerna E.H. Han kom att vistas utanför den litterära offentligheten på grund av sitt svåra levnadsöde som vagabond och alkoholist, så småningom internerad på Sankt Lars sjukhus i Lund. Där, i ofrihet, skrev han alla sina böcker – Per-Erik Lindahl ger i sina tre omsorgsfulla biografier över Hermelin alla fakta. Men det är som poet han

måste läsas och det är som poet han har lästs av sådana som Vilhelm Ekelund, Gunnar Ekelöf, Hjalmar Gullberg och Willy Kyrrlund. Hans "översättningar" delar en egenskap med Hagbergs Shakespeare och med Karl XII:s bibel: de förändrar det svenska språket. Men skillnaden mellan Hagberg och Karl XII-bibeln å ena sidan och Hermelin å den andra är att de förra har format kulturen medan den senare förblivit praktiskt taget oläst.

Två skäl till att Hermelin är så lite läst: hans texter har en stil som går mot strömmen mot nutidskulturen, och hans böcker trycktes i minimala upplagor, numera antikvariska sällsyntheter. Carl-Göran Ekerwald har sammanställt ett par antologier Hermelinurval men han läses bäst i de egna böckerna. Bara två av dem finns i tryck: Omar Khayyams "Rubaiyat" (Elerströms) och Sadis "Lustgården", Hermelins första persiska tolkning från 1918. "Lustgården" är just återutgiven av Karneval förlag i en vacker smaragdgrön volym.

Hermelins barocka stil kan tyckas tung för den ovane. Den griper tillbaka på språkliga ideal som i stort sett försvann ur den svenska litteraturen när Strindberg, Söderberg och Hjalmar Bergman blev stilistiska förebilder. De sista exponenterna för den retoriska och praktfulla Hermelinstilen i den *lästa* litteraturen är Viktor Rydbergs "Kantat" (1877) och Karl XII-bibeln, ersatt 1917 med den av Hermelin så föraktade Gustav V:s översättning. I en intressant essä i boken "Orden och evigheiten" med titeln "Svenskan och diskbankrealismen" reflekterar Ola Wikander över nutidssvenskans frånvaro av "mer storslagna och 'bombastiska' språknivåer". Det är den frånvaron som gör Hermelin till en främlingen i dagens litterära klimat. Men det är just det annorlunda hos honom som gör honom så värdefull för oss i dag: hans främlingskap är fräsch. I en essä i Samfundet De Nios Litterära kalender 2010 har jag försökt fånga Hermelins vägledande retro-estetik.

D en vackraste av Hermelins böcker, om än kanske inte storslagnaste (det är de sex volymerna med Rumis "Mesnavi"), är tolkningen av 1100-talspoeten Farid-ud-din Attars "Mantiq-ut-tayir", översatt av Hermelin med "De bevingades språk". Det är berättelsen på vers om fåglarna som flyger till Kina för att hitta sin konung, sagofågeln Simurgh.

Diktens fåglar är alla missnöjda med sina liv. Någonting saknas dem. De är samtidigt ovilliga till all förändring, de är bekvämt resignerade. Men till sist får den kloka tofsvipan dem att bryta upp. Dikten om fåglarnas mödosamma färd genom

olika dalgångar är en initiation, dramatisk, drömsk och knivskarp. Med sina 4647 dubbelverser är den också en moralitet. Här ställs liknöjdhet och livslögn mot pånyttfödelse och glädje. Auktoritär tro på det gudomliga *utanför* individen ställs mot insikten om sanningen hos det egna jaget – paradoxalt tillgänglig bara när jaget offras! Fåglarna är alla särpräglade individer, men också representanter för olika slags missuppfattningar och lögn. Vi möter ugglan som älskar sin sorg mer än allt annat – en blandning av "Nalle Puhs" beskäftiga Ugglan och självömkande Ior:

*Ugglan kom fram liksom en sinnes-sjuk;
Hon sade: "jag har valt förfallna rucklen.
Van-mäktig är jag; född i en ruin;
I en ruin jag går, utan mitt vin.
Ehuru jag har funnit hundra ljufviga bebodda platser,
Har jag funnit dem både vidriga och virriga.
I smärta, gör jag en ruin min bostad
/.../
På afstånd från hvar människa bevarar jag min sorg."*

Näktergalen kan förföra men bara till priset av att förvirra:

*Fram kom den kärleksranke näktergalen,
rusig, rusig:
En mening hade han i hvar och en af sina tusen toner:
Han hade under varje mening, en verld af hemlighet.
Han sade: "På mig är kärleks-hemligheter nas inregel:
Hela natten upprepar jag kärlekens omgåvde.
/.../
Äh min svallning ser, varder utom sig;
Ånskönt han mycket nykter kommer, rusig går han."*

A tt läsa "De bevingades språk" är att själv gå från klarhet till förvirring – och tillbaka till klarhet. Förnuft och fördom bryts ner, hos fåglarna liksom hos läsaren, ett nytt självmedvetande byggs upp i annorlunda form. Berättelsen går att uppfatta som ett mellanting mellan äventyrsberättelse och deckare på det *inre* planet: en *psykomaki*. Upplösningen av den vill jag här inte ens försöka redogöra för, men alltmer förunderlig ter sig insikten om livets sanna natur, också för Attar själv. I verserna 4 520–21 kan han skriva:

*Hela mitt skalde-skap är dår-skap
Dåri hafver förfunnet ingen annan lott och del än främlingskap.
Jag vet ej hvad jag säga skall. O underbart!
Jag söker ofta hvad jag aldrig mist. O underbart!*

Attar riktar sig ibland direkt till läsaren, som när han säger: "Kasta ej blott en flyktig blick på denna saga; / O du som kunskap saknar! Alltsammans är *din* saga." Tron på poesin som något mer än litteraturen – en livsangelägenhet – delade Eric Hermelin med sina sufier. Var det därför han inte kallade sig poet?

Carl-Johan Malmberg är författare och kritiker i Svenska Dagbladet.

svd.se

Missat en understreckare?
Fler än 3000 finns att läsa på webben.
svd.se/understreckat